

ОРУС МЕКТЕПТИН БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул макалада орус мектептин башталгыч классында кыргыз тилин окутуу кайсы милдеттерди чечүүнү талап кыларын жана ал милдеттерди ишке ашыруунун психологиялык мүнөзү жөнүндө сөз болот.

Кыргызстан - көп улуттуу, эгемендүү мамлекет. Мунун өзү мамлекеттик укук алган кыргыз тилин окуп-үйрөнүүнүн маанилүү экендигин айгинелеп турат.

"Элди түбөлүк эл кылып турган, анын тили" – деп атактуу жазуучубуз Ч.Айтматов айткандай, элдин рухий дүйнөсүн, дилин, динин билиш үчүн оболу анын тилин билиш керек.

Тил сөз өнөрү гана эмес, адамдын өз ара пикир алмашуусунун да маанилүү куралы. Тилдерди билүү түрдүү улуттун өкүлдөрүнүн бири-бири менен байланышын, жакындашуусун ишке ашырат. Элдердин кылымдар бою жыңнаган маданий мурастарын, эл кылып турган тилин үйрөнүү, кастарлоо интернационалдык тарбиянын да эң негизги белгиси болуп саналат.

Тил – элдик байлык, казына-кенч. Ал эми элдик кенч бир эле күндө түзүлбөстөн, бул байыртадан бери пайда болуп, адамзат менен кошо калыптанып келе жатат. Ошол калыптанган тилдин андан ары өсүп өнүгүшүнө кам көрүү катары кыргыз тилинин мамлекеттик тил болуп кабыл алынуусу болду. Себеби унутта калып бара жаткан кыргыз элинин үрп-адат, каада-салтын, маданиятын кайрадан калыбына келтирүүгө, өсүп келе жаткан жаш муундарга элибиздин кылымдап түзүлгөн рухий байлыгын жеткирүүгө өбөлгө түздү.

Тилекке каршы, бул сыяктуу маанилүү ишке бизде жакынкы гана жылдарда көңүл бурула баштады. Ал 1989-жылдагы "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү" закону менен тыгыз байланыштуу. Анткени бул маанилүү мамлекеттик документке ылайык, 1988-жылы орус тилинде окуган мектептердин I-VIII класстары үчүн кыргыз тилинин жаңы программасы жазылып, 1989-жылы алгачкы

"Алиппе", андан 1993-жылга чейин II-V класстары үчүн "Кыргыз тили" окуу китептери, ал окуу китептердин методикалык көрсөтмөлөрү, өз алдынча окуу үчүн хрестоматиясы, диктанттар жыйнагы жана диафильмдер жарыкка чыкты.

Бирок бул окуу китептердин баары салттуу окутуу ыкмаларында, тактап айтканда, эне тилин окутуу методикасынын негизинде жазылган. Анткени аларда көпчүлүк турмуш тиричиликтин ар кандай чөйрөлөрүндө жана кырдаалдарында кыргыз тилин байланыш-катыштын каражаты катары колдоно билип, ал тилде баарлаша билүүгө көнүктүрүүчү речтик көнүгүүлөр жокко эсе, көпчүлүк көңүл тилдик фактыларды кайталап айтып, сөздөрдү карандай жаттап үйрөнүүгө, анын негизинде грамматикалык мүнөздөгү ташпырмаларды гана аткарууга бурулган. Авторлордун көпчүлүгү окуу китептерин түзүүдө тилдерди экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптерин, ыкмаларын, анын ичинде, окутуунун функционалдык-коммуникативдик ыкмасын эске алышпаган. Мындай абалдан чыгуу үчүн кыргыз тилин окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстардан тартып окутууну функционалдык багытта уюштуруу менен окуучулардын сөз менен иштөөсүн өстүрүүнүн илимий-методикалык негиздерин түзүп чыгуу зарылдыгы коюлуп отурат.

Б.В.Беляевдин ою боюнча "окуу процессинде окуучулар тарабынан практикалык өздөштүрүлө турган тилдин бардык негизги аспектилеринин ичинен, психологиялык көз караш боюнча, эң негизгиси лексика болуп саналат, анткени жок дегенде бир аз болсо дагы сөздүк запас болбосо, тилди билүү мүмкүн эмес". [1]

Бирок бүгүнкү күнгө чейин бул багытта, бирин-эки эмгектерди эске албаганда, эч кандай илимий - изилдөө иштери жүргүзүлгөн эмес. Ошондуктан кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгууда чет тилдерди жана улуттук мектептерде орус тилин чет тил катары окутуунун методдорун изилденкен окумуштуу методисттер: Е.И.Пассов, Г.В.Рогова, Г.В.Костомаров, И.В.Рахманов, тилдерди окутуунун педагогикалык-психологиялык негиздерин изилдешкен психолог окумуштуулар: А.С.Выготский, Л.Н.Леонтьев, В.А.Артемов, Б.В.Беляев, И.А.Зимняя ж.б. эмгектерин кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда сөзсүз эске алуубуз керек. Анткени аларда, жогоруда айтып өткөндөй, тилди экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптери, психологиялык негиздери, окутуунун коммуникативдик багытта уюштурулушу сыяктуу орчундуу маселелер жетишерлик деңгээлде иштелип чыккан. Ошондой эле, лексикага өзгөчө басым коюу менен гана анын практикалык баалуулугун, анын ичинде сөз байлыгын өстүрүүнү натыйжалуу арттырууга болорун аты аталган окумуштуулар баса белгилешкен. А биз республикабыздын орус мектептеринде кыргыз тилин талаптагыдай деңгээлде өстүрүү, анын практикалык баалуулугун көрсөтүү жана окутууну коммуникативдик багытта уюштуруу үчүн бул тажрыйбаларды кеңири үйрөнүүбүз зарыл. Мындан сырткары кыргыз мектептеринде эне тилин окутууда окуучулардын сөзүн өстүрүү иштерин жүргүзүү боюнча Б.Өмүралиев, К.Сартбаев, М.Рысбекова, А.Осмонкулов ж.б. методисттердин эмгектерине да таянсак болот.

Бул проблемалар төмөндөгүдөй милдеттерди чечүүнү талап кылат:

1. Кош жана көп тилдүүлүктүн психологиялык жагдайларын окуп үйрөнүү.
2. Кыргыз тилин республикабызда жашаган башка улуттардын өкүлдөрүнүн үйрөнүүсүнүн калыптанышын, өнүгүш этаптарын жана бүгүнкү абалын, алдыңкы тажрыйбаларды изилдеп үйрөнүү жана аларды жалпылоо;

3. Орус мектептери үчүн түзүлгөн программаларды, окуу китептерди жана окуу усулдук адабияттарды илимий-методикалык жактан талдоо;
4. Окуучулардын кыргызча оозеки кебинин деңгээлин, анын ичинде, алардын кыргызча сөз байлыгын өстүрүү абалын изилдеп үйрөнүү; аны өстүрүү ыкмаларын, педагогикалык негиздерин аныктоо;
5. Коммуникативдик көнүгүүлөрдүн системасын иштеп чыгуу жана аларды эксперименттик сыноолордон өткөрүү;

Жогоруда көрсөтүлгөн милдеттердин ичинен эң эле орчундуусу - окутуу орусча жүргүзүлгөн башталгыч мектепте кош жана көп тилдүүлүктүн психологиялык негиздери эсептелет.

Кош жана көп тилдүүлүктүн психологиялык жагдайлары XIX кылымдын экинчи жарымынан тартып эле методисттерди, лингвисттерди жана психологдорду кызыктырып келген. Бул проблеманын айланасында Л.В.Щерба, Ж.Ронжа, И.Э.Эпштейн, В.Штерн, П.Симонс ж.б. көрүнүктүү окумуштуулар ой жүгүртүшкөн. Кош тилдүүлүк проблемасын психологиялык жактан изилдөө Л.С.Выготскийдин да көңүлүн бурган.

Жогорудагылардын бир катары көп тилдүүлүк бири-бири менен алакалашып ийгиликти камсыз кылаарын белгилешсе, экинчи позициядагылар бул процесстин ой жүгүртүүдө тилдик системаны тормоздоочу терс касиетке ээ экендигин далилдешет.

Кош жана көп тилдүүлүктүн тарыхын психологиялык планда караса, анда эки мезгилди бөлүп көрсөтүүгө болот.

Биринчи мезгил XIX кылымдын аягы жана XX кылымдын дээрлик биринчи жарымына туура келет. Бул мезгилге мүнөздүү өзгөчөлүк болуп, эксперименталдык фактылардын терең психологиялык анализинин жыйынтыгына караганда, эмпирикалык көз караштагы эксперименталдык негизи жок жалпы теориялык кырдаал эсептелет.

Бул мезгилди билингвизмдин психологиялык өзгөчөлүгүнүн баштапкы баскычтарын окуп үйрөнүү мезгили деп атаса болот. Тарыхта бул мезгил болочоктогу изилдөөнүн багытын айгинелөөдө көрүнүктүү роль ойногон.

Экинчи, башкача айтканда, азыркы мезгил өзүнчө психологиялык багытта конкреттүү жыйналган эксперименталдык фактылардын негизинде көрсөтүлгөндүгү менен өзгөчөлөнөт.

Эми орус тилинде окуган окуучулардын кыргыз речин өздөштүрүү процессиндеги өз эне тили менен өз ара аракеттенишүүсүндөгү психологиялык мүнөзүнө токтололу.

Белгилүү болгондой, башка адамдар менен карым-катышта болуу талабы речти өстүрүүнүн негизги фактору болуп эсептелет. - Коммуникативдүүлүк функциясынын сигнификативдүүлүк менен ажырагыс бирдикте болгону менен, белгилүү деңгээлде биринчисинин дээрлик бийик тураарын белгилей кетүү абзел. Себеби коммуникациянын талабынан реч пайда болот жана өнүгүүгө мүмкүндүк алат.

Орус окуучусундагы кыргыз речи өзүнүн өнүгүүсүнүн башында калыптанган өз речи менен кагылышат. Бул бизге мурунку системага салынган сигналдарга ошол эле тартиптери бир нече башка өзгөчөлүгү менен жаңы сигналдарды кошуу процесси катары кароого мүмкүндүк берет.

Сөз болуп жаткан мурунку жана жаңы сигналдардын эки жагы бар. Бул тыбыштык жана маанилик жагы. Биринчи жагы – мааниси боюнча кыргыз жана орус

тилиндеги окшош сөздөр бири-биринен тыбыштык жагынан айырмаланышат. Ал эми экинчи жагы контекстте дээрлик толук дал келет.

Ошентип, биз мурунку система менен жаңы системаны байланыштырып турган абдан чоң түйүнгө ээ болобуз.

Чындыгында эле түшүнүк өз эне тилинде жаралып, өз эне тилиндеги сөздү угуу аркылуу материализацияланышат да, эми баланын акыл сезимине кыргыз тилиндеги сөз катары кирет. Өз эне тилинде калыптанган бул бекем байланыштар ошол замат эле кабыл алынып же болбосо биринчи семантизациянын түз ыкмасы менен алмашылып кетиши мүмкүн эмес. Ошентип, кыргыз речинин калыптаныш базасын өз эне тили түзөт. "На переднем плане нормально всегда значение слова" /С.Л.Рубинштейн/, демек кыргыз тилин өзгө тил катары калыптанышында жана мындан ары өнүгүүсүндө бул өзгөчөлүк абдан зор роль ойнойт.

Кыргыз тилин орус башталгыч мектебинде окутуунун психологиясы жөнүндөгү бизди кызыктырган эксперименталдык жыйынтык көргөзгөндөй, өз эне тилинин базалык милдети өзгө тилди үйрөнүү үчүн өзгөчө жана пайдалуу, бирок убактылуу фактор болуп саналат. Биздин көз караш боюнча кыргыз тили окуучунун аң - сезиминде канчалык эрте автономизацияланса жана кыргыз речи өз эне тилинен көз карандысыз өнүгө баштаса, бул тилдерди окутууда ошончолук ийгиликке жетишүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Ушул кырдаалдарга таянуу менен гана кыргыз речин үйрөнүүнү камсыз кылып, мектеп шартында көп кырдуу жана толук кош тилдүүлүккө жетишүүгө болот.

Бул үчүн азыркы мезгилде методикалык жактан жеткиликтүү изилдене элек орчундуу ыкма бар. Ал :

1. Кыргыз тилинде купуя речти өстүрүү;
2. Окутуунун бардык мезгилинде окуучунун речиндеги тилдерди аралаш пайдалануусуна жол бербөө жана аны менен дайыма күрөш жүргүзүү.

Кыргыз тилин экинчи тил катары башталгыч мектепте окутууда купуя речти өстүрүүгө мектепте атайын иш жүргүзүлбөйт. Психологияда деле купуя речь өзүнө тиешелүү өзгөчөлүгү бар өз алдынча речтин тибин катары каралбайт. Бул кай бирлер үчүн тыбыштык өзгөчөлүгү жок /речь-тыбыш=купуя речь/ кадимки речь.

Ошону менен бирге эле ал ойдун өзү эмес, жөн гана ички ойдун ишинин ички формасы. Анын тышкы речтен айырмасы коммуникативдик жана көркөмдүк функциясына ээ болбойт. Ал эми сырткы речтен ойдун айырмасы – ал дайыма өзүнүн ар кандай даражасында эмоционалдуулукка жык толгон жана ага сигнификативдик функция таандык.

Ички речтин негизги өзгөчөлүгү - анын ой жүгүртүү менен тыгыз байланышы. Көбүнчө арсар угуучуга багытталат жана ушул речтин пайда болуу себеби жана өнүгүшү окутуудагы купуя иштөөнү талап кылуу менен иш жүргүзүүнү көздөйт.

Кыргыз тилин өзгө тилдей үйрөтүү дайыма окуучуга "Сен ичинден да кыргыз тилинде ойлон", "Кыргызча ойлон жана жооп бер", "Сабак кайсы тилде өтүп жатса, ошол тилде ойлон" деген талаптар менен толукталып турууга тийиш. Кыргыз тилин өзгө тилдей окутуудагы колдонулуп жүргөн методикалык адабияттарда жана окуу китептеринде кыргыз тилинде купуя речти өстүрүүгө жардам берүүчү көнүгүүлөр аз өлчөмдө болсо да бар, бирок тилекке каршы, алар системалаштырылган эмес жана өтө эле талаптан алыс.

Общественные науки

Ошентип, үйрөтүлүп жаткан экинчи тилде купуя речти өстүрүү гана ошол тилдин каражаттары менен өз алдынча ой жүгүртүүгө мажбур кылат. Экинчи тилди окутууда купуя речтин үстүнөн иш алып баруу методун иштеп чыгуу жана аны туура колдонуу көп жагынан оң таасирин тийгизүү менен, экинчи тилди котормосуз кабыл алууга эрте жетишүүнү жеңилдетет, ал эми мунун өз учурунда сүйлөөдө жана жазууда сөзсүз кереги тиет.

АДАБИЯТТАР

1. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам: Пособие для преподавателей и студентов. –М.: Просвещение, 1965. –227 с.
2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. –М.: Прсвещение, 1991. –222 с.
3. Кыргыз тилинин программасы: Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин I-VIII класстары үчүн. –Фрунзе: Мектеп, 1988, -36 б.
4. Харакоз П.И. Основы методики русского языка в киргизской восьмилетней школе: Учебник для филологических факультетов ВУЗов факультетов начального образования. –Фрунзе: Мектеп, 1973. –410 с.
5. Шаршеев Н., Адиев Ш., Шатманов С., Рысбаев С., Абылаева Н. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстары үчүн кыргыз тили окуу китебине методикалык көрсөтмөлөр. –Бишкек: Мектеп, 1991. –208 б.